

La participació a la ruralitat:

Organitzacions, associacions i moviments

Emma Gómez Nicolau (coord.)
Vicent A. Querol Vicente
Xavier Ginés Sánchez
Marina Requena i Mora
Joan Antoni Arjona Cardona

Novembre de 2021

Índex

0. Introducció	3
1. Les comarques de l'interior de Castelló com a laboratori de la participació en context de despoblament	5
2. Imaginaris rurals i acció col·lectiva.....	8
3. Metodologia	10
4. La participació rural en perspectiva.....	13
4.1. La percepció rural sobre la participació ciutadana i l'acció social col·lectiva en el marc de la despoblació: importància, motivacions i itineraris vitals.....	13
4.1.1. Percepció sobre la importància de la participació.....	13
4.1.2. Participació i itineraris vitals	15
4.1.3. Participació i identitats.....	19
4.2. Els processos de participació ciutadana en el rural, les seues característiques i les experiències viscudes en termes de participació ciutadana.....	22
4.2.1. Particularitats del funcionament en la ruralitat	22
4.2.2. La conformació dels grups: composició, afinitats, diversitat.....	26
4.2.3. Els conflictes que travessen l'acció social	28
4.2.4. La relació amb les institucions.....	31
4.3. La identificació d'elements que entrebanquen i que esperonen la participació en la ruralitat	34
4.3.1. Les dificultats de l'organització col·lectiva.	34
4.3.2. Les potencialitats de la participació a la ruralitat	37
5. Conclusions	41
6. Referències.....	43
Annex. Guió de les entrevistes.....	45

0. Introducció

La participació i el manteniment d'iniciatives ciutadanes als entorns rurals té particularitats i enfronta reptes específics vinculats a la baixa densitat poblacional i, més encara, als desequilibris generacionals. La joventut ha estat un element clau de les mobilitzacions ciutadanes i de l'impuls d'iniciatives i, el desequilibris generacionals a l'entorn rural, fruit de l'èxode rural dels joves especialment per motius educatius (Corbett, 2007), resta oportunitats al desenvolupament d'iniciatives a la ruralitat. La imatge hegemònica de mobilització i participació també tendeix a ser urbanocèntrica, fet que dificulta esperar imaginaris d'iniciatives socials i ciutadanes a la ruralitat. Per contra, els estudis sobre la ruralitat aporten llum sobre la diversitat de maneres de viure la ruralitat i transformar-la (Camarero i del Pino, 2014), des d'un ventall ric d'iniciatives individuals i col·lectives (Querol, Ginés i Aparici, 2020).

En aquest marc, hem volgut indagar en els processos d'innovació social, de participació i de creació col·lectiva en la ruralitat, que es troben en una constant tensió: per una banda, les característiques del rural resulten un escenari privilegiat per posar en marxa pràctiques de democràcia participativa i de democràcia directa donada la delimitació de l'espai d'acció i les possibilitats d'horitzontalitat que permeten les comunitats però, alhora, aquesta configuració esdevé part de les seues limitacions. Així, per altra banda, la baixa densitat deixa molta responsabilitat en les mans de les persones que hi participen, el baix nombre impedeix en alguns casos la reposició de persones participants i, quan sorgeixen conflictes, aquests sobrepassen fàcilment la dimensió de la pròpia organització. La baixa densitat és una oportunitat i un repte alhora que, si més no, marca l'èxit de les organitzacions, associacions i moviments ciutadans. És per això que un dels objectius del treball realitzat en el marc del conveni era aprofundir en la identificació de fórmules i formes d'organització que permeten superar les limitacions demogràfiques, mantenir les iniciatives i assolir objectius.

El treball que hem desenvolupat durant 2021 en el marc del conveni de col·laboració per al foment d'activitats en matèria de participació ciutadana i foment de l'associacionisme durant l'exercici 2021 s'ha centrat en l'anàlisi de les formes de participació a la ruralitat a través d'un estudi qualitatiu realitzat a través d'entrevistes en profunditat, a més de les activitats de seguiment del projecte #AlmedíjarVive, de suport a la recerca del projecte Alifara i de dinamització del procés participatiu #TurismeVilafranca. El treball realitzat ha permès seguir indagant en els contorns d'una participació rural travessada pel risc de despoblament. El risc de despoblament és el resultat d'uns desequilibris territorials produïts per polítiques públiques urbanocèntriques que han propiciat processos de vulnerabilitat comunitària: tancament de

serveis públics educatius i sanitaris, despatrimonialització i degradació dels bens comuns, empobriment de la població, manca d'accés al transport públic i l'increment de les desigualtats socials són realitats comunes a les àrees despoblades (Döner, Figueredo i Rivera, 2020: 2) que generen dinàmiques expulsores, especialment de joves qualificats i dones (Sampedro i Camarero, 2020).

És en aquest context en què cal fer la reflexió sobre el fet que la participació a la ruralitat, tot i que estiga circumscrita a àmbits concrets com la cultura, la defensa del territori, el feminisme, etc., inclou una reflexió més transversal sobre la sostenibilitat rural i la transformació dels pobles i les comunitats que parteix de la posada en pràctica d'estratègies diverses per a la innovació social: negociacions que trenquen barreres administratives (Querol, Gómez Nicolau i Ginés, 2020) i que busquen estratègies novadores en la cerca col·lectiva de la millora del benestar comunitari. El concepte activisme rural s'ha fet servir molt poc al context acadèmic espanyol i creiem que pot ser útil per delimitar tot el conjunt d'activitats i pràctiques de participació que es desenvolupa a organitzacions, associacions i moviments socials que treballen des de la ruralitat i per a la ruralitat.

A les pàgines següents s'aborda, en primer lloc, la descripció del context de la recerca en quant al marc general de despoblament, després s'aborden alguns dels debats que travessen la participació. En tercer lloc, es descriu la metodologia utilitzada i s'exposen els principals resultats de l'anàlisi del discurs en relació a tres dimensions clau: l'anàlisi de la percepció rural sobre la participació ciutadana i l'acció social col·lectiva en el marc de la despoblació: importància, motivacions i itineraris vitals; l'anàlisi de les seues opinions sobre els processos de participació ciutadana en el rural, les seues característiques i les experiències viscudes en termes de participació ciutadana; i la identificació dels elements que entrebanquen i esperonen la participació rural. L'informe conclou amb unes consideracions finals.

1. Les comarques de l'interior de Castelló com a laboratori de la participació en context de despoblament

Una mirada general al mapa sobre el despoblament al País Valencià ens permet contextualitzar la rellevància d'investigar sobre participació ciutadana i ruralitat a les comarques de l'interior de Castelló. Tal i com s'indica a l'informe del Consell Econòmic i Social 2020 sobre el Com es pot apreciar al mapa, els municipis en risc de despoblament es concentren a les comarques de l'interior de Castelló —Els Ports, l'Alt Maestrat, Alt Millars, Alt Palància— i a algunes comarques de València —Racó d'Ademús, Els Serrans, La Vall d'Aiora i la Canal de Navarrés. A Alacant, la comarca del Comtat presenta una quantitat nombrosa de municipis afectats pel despoblament, i algunes poblacions de la Marina. Els desequilibris territorials del País Valencià, per tant, es concentren a les comarques del Nord (Castelló i Nord de València) i interiors. Castelló, el 67,3% dels municipis estan en risc de despoblament, mentre que a València ho està el 21,1 i a Alacant el 20,6%. Castelló, és, si més no, un espai privilegiat per analitzar les característiques i problemàtiques específiques de la participació en despoblament.

Tot i que amb un impacte mediàtic modest, a les comarques de Castelló han sorgit múltiples iniciatives de participació ciutadana entorn la ruralitat i, des d'anys enrere, s'està generant un discurs entorn a una nova ruralitat i múltiples iniciatives han tingut lloc al territori. Un dels exemples més paradigmàtics és la consolidació del Fòrum de la Nova Ruralitat, fòrum ciutadà de reflexió i acció sobre les desigualtats territorials; l'aparició de projectes com la Niuada, un centre d'emprenedoria social finançat pel LABORA i amb seu al municipi de Benlloc, que ofereix serveix d'assessoria en la creació d'empreses socials i tallers en economia social i emprenedoria sostenible, o iniciatives tan sorprenents com Penyalab, laboratori social de creativitat tecnològica al món rural, un espai de fabricació, creació i formació que està equipat amb diferents màquines de prototipatge i fabricació digital, per citar alguns exemples.

Aquestes iniciatives, si més no, són simptomàtiques d'una realitat rural diversa i híbrida en la que és impossible delimitar estils de vida urbans i rurals o maneres de fer pròpies de la ruralitat. Camarero i Oliva (2016) repensen el procés d'hibridació com una acció adaptativa i l'associen amb la resiliència, entenent que la hibridació és un procés d'adaptació social i ajustament que es realitza de manera complexa i a través de processos de negociació més o menys evidents i institucionalitzats que incorporen l'agència.

[illegible]

Davant les pertorbacions econòmiques, polítiques, ambientals i de salut, les institucions i les estructures de connexió, entre les que s'inclouen les associacions, grups i individus, responen mobilitzant el seu capital social, ambiental i econòmic. Segons Camarero i Oliva, el continu de respostes van des d'estratègies d'aïllament i sobredependència dels recursos locals i de les capacitats comunitàries fins a situacions de sobreglobalització i pèrdua d'identitat i autonomia" (2016: 97). La noció de resiliència en l'enfocament de Camarero i Oliva inclou una idea de reflexivitat en l'abordatge del canvi social, no només una resposta. I la diversitat de

respostes depèn de les capacitats que cada comunitat desplega per conciliar l'ús dels seus recursos i identitat amb les oportunitats externes i l'accessibilitat. Les accions de resistència rural semblen ser molt precises en definir l'agència desplegada per col·lectius, grups i individus.

Respecte al capital social, Ballesté y Sánchez (2020) estarien d'acord en la introducció del 'capital militant' a l'anàlisi de les respostes, concepte desenvolupat per Matonti i Poupeau al 2004. Aquest capital s'adquireix en funció de les experiències i sabers acumulats a espais de lluita i militància dels agents, com per la seua facilitat en la expressió oral, la seua major o menor implicació als col·lectius o espais polítics i les xarxes de contactes que tenen en el camp. És especialment important en la configuració de la participació al rural l'acerb i les experiències de participació que acumulen els individus i els col·lectius.

L'anàlisi de les respostes ciutadanes a les situacions de crisi i als contextos de vulnerabilitat, per tant, la centrem, fonamentalment, en les capacitats individuals i col·lectives de dur a terme processos de transformació social i innovació col·lectiva. En aquests processos, però, resulta clau determinar el paper que hi juga la identitat de poble així com el reconeixement i mobilització dels sabers del poble.

Moltes de les iniciatives rurals que s'hi exploren a aquest document parteixen de la reflexió més o menys formal sobre el 'projecte de poble' que es contraposa a la dinàmica institucional de la diagnosi. Així, les iniciatives, tot i que tenen capacitat i, de fet, han realitzat diagnosi de les problemàtiques que els han portat al bastiment d'un moviment, organització o associació —sovint sobre la detecció d'una necessitat compartida o d'una vulnerabilitat viscuda compartida (Butler, Gambetti i Sabsay, 2016)—, no hi miren cap a la diagnosi sinó cap a l'horitzó. La participació a la ruralitat per a la transformació social es fonamenta en tot un seguit d'idees col·lectives de millora del poble —i de la comarca— que esperonen l'acció, que motiven a invertir temps i treball en el comú. Darrere de cada iniciativa rural, podríem dir, hi ha una idea de poble sobre la qual es posen en marxa mecanismes diversos per apropar-s'hi.

De fet, una de les característiques que diferencia notablement la participació a la ruralitat de la participació a l'entorn urbà és la capacitat d'incidència. Les accions que duen a terme els col·lectius, organitzacions i moviments tenen impactes directes en les vides de la població: des de reobrir una escola a aturar un projecte de repatrimonialització de la natura a eliminar una pràctica manifestament sexista a les festes locals. Amb abast divers, la participació rural té la capacitat de transformar la seua realitat, moltes voltes, això sí, sense ser-ho conscient. Perquè també és una qüestió d'imaginari: no es pot transformar la realitat sense pensar que aquesta pot transformar-se.

2. Imaginaris rurals i acció col·lectiva

Recentment hem assistit a una creixent visibilitat del activisme contra el despoblament que desafiava les imatges hegemòniques que reifiquen del rural com a estàtic i tancat. Des d'aquesta interpretació hegemònica del rural com un espai en què el temps no passa i ancorat en pràctiques tradicionals de vida desencadenen dues cares d'un mateix discurs: el rural caspós, antic i expulsor; i el rural idíl·lic, que exotitza les comunitats rurals i els seus membres. Contra aquests imaginaris dominants, els darrers anys ha emergit en els darrers anys el discurs de la nova ruralitat que tracta de combatre aquest imaginari tot destacant la diversitat, riquesa i dinamisme del rural, al temps que es vincula el despoblament amb la vulneració de drets de les persones i comunitats rurals. La lluita per l'establiment d'un nou imaginar col·lectiu esdevé clau en la mobilització col·lectiva i la participació social, política i cultural.

El context actual marcat per la pandèmia també ha transformat el mode en què la ruralitat és interpretada i pensada: la ruralitat ha esdevingut sinònim de major llibertat i d'espai segur davant els contagis i la vida rural, entesa com pròxima amb el medi natural, de proximitat i poc densa, ha pres una nova legitimitat als imaginaris col·lectius. Imaginaris que se solapen als prèviament assentats sobre la centralitat de la ruralitat per garantir la seguretat alimentària i la biodiversitat (Woods, 2011). Així, treballs recents destaquen com l'impuls econòmic a les zones rurals pot ser, no sols el motor de la recuperació econòmica, sinó el motor de la lluita contra el canvi climàtic i les pandèmies (Rodríguez-Chavez, 2020).

Els imaginaris són fonamentals per als processos de politització que impulsen la participació ciutadana i així ho estem observant al rural (Lakoff, 2007). Les nombroses iniciatives que poblen el rural, i que van des de la participació cultural a la social i política, tenen una forta voluntat de canvi social que s'articula sobre discursos que eviten la victimització i que se construeixen de des posicions agents que identifiquen les desigualtats socials amb la intenció de revertir-les. No podem oblidar, però, que malgrat la riquesa i diversitat d'aquestes iniciatives, representen, igual que a les zones urbanes, una part molt menuda de la població. Tampoc podem oblidar que l'extensió de la identificació de les desigualtats a la ruralitat, tampoc està directament relacionada amb pràctiques que les desafien i, de fet, parlar sobre desigualtats pot portar, en alguns casos a inactivitat (Scharff, 2021). Aquests reptes travessen especialment el rural quan, alguns entrebancs són tan visibles que la seua existència paralitza l'acció pel convenciment del fracàs. La tensió discursiva entre la posició de víctima — identificació de desigualtats i sobredimensió dels entrebancs a l'acció— i la posició agent —

identificació de les desigualtats i disseny d'estratègies per aconseguir canvis— està present als discursos de la participació rural.

Les protestes rurals responen sovint a una sensació de desempoderament per part de les comunitats rurals i estan dirigides discursivament a un centre de poder percebut, articulat a través de binaris com ara local/global, rural/urbà i natiu/foraster. A la pràctica, però, les dinàmiques de reestructuració rural estan incrustades en relacions de poder molt més complexes que s'estenen amb les comunitats rurals, amb desigualtats estructurades al voltant de la classe, l'ètnia, el gènere, etc. Tal i com sosté Woods (2016: 629), negociar aquestes relacions de poder intern per combinar recursos i construir aliances pot ser fonamental per permetre als moviments de protesta rurals reunir la capacitat d'actuar o, en altres paraules, obtenir el poder per aconseguir els resultats desitjats.

Els desajustaments demogràfics suposen un cercle viciós: declivi econòmic, despoblament i irrellevància política (Sampedro i Camarero, 2020:9). La posició de les institucions a la ruralitat és feble i la capacitat d'acció institucional està marcada per una mancança de recursos econòmics i humans. La participació a la ruralitat és especialment important per a la millora de la qualitat de vida de les persones ateses aquestes mancances: les iniciatives populars i comunitàries comporten una força de treball per a la transformació dels pobles i per al seu desenvolupament social i cultural: no sols aporten treball sinó que elaboren idees, dissenyen estratègies i busquen formules. Els projectes de poble desborden les administracions públiques i els relacions amb les mateixes presenten un grau d'ambivalència molt alt: hi ha iniciatives contra les administracions i moltes més a pesar de les administracions. En les pàgines que segueixen s'exploren aquestes complexes relacions entre les iniciatives ciutadanes i les administracions, marcades sovint per la idea del Do It Yourself —Fes-ho Tu Mateixa— davant escenaris en què les administracions presenten molt poca capacitat de maniobra. També les relacions entre els iniciatives i el conjunt de les poblacions municipals, on els conflictes ideològics i de maneres d'entendre la ruralitat també sobrevoien les lògiques de la participació social.

3. Metodologia

L'objectiu de l'estudi és analitzar l'estat de la participació rural a través de l'exploració dels discursos que els actors socials. Per dur-ho a terme, hem dissenyat una recerca qualitativa fonamentada en entrevistes en profunditat a informats clau: persones involucrades en processos de participació ciutadana de diversa índole (promoguts per les institucions, promoguts per la societat civil) en la ruralitat.

Els objectius de la recerca són:

O.1. Analitzar la percepció rural sobre la participació ciutadana i l'acció social col·lectiva en el marc de la despoblació i les conseqüències en termes d'accés a serveis i d'oportunitats laborals i de disseny d'itineraris vitals.

O.2. Analitzar les opinions sobre els processos de participació ciutadana en el rural, les seues característiques i les experiències viscudes en termes de participació ciutadana.

O.3. Identificar els elements que entrebanquen i que esperonen la participació en la ruralitat.

Per cobrir aquests objectius, s'ha implementat un disseny qualitatiu fonamentat en l'ús de l'entrevista en profunditat i l'anàlisi sociològica dels discursos.

L'entrevista en profunditat és la tècnica per excel·lència per a l'estudi de la ideologia, entesa com el conjunt organitzat de representacions i vinculada a les experiències dels individus. És a dir, les representacions, visió del món, opinions, actituds i valors, associats als fets viscuts per l'entrevistat (com ho veuen, pensen i interpreten, derivat de la seva experiència). L'entrevista oberta és particularment pertinent quan el que es vol és: 1) comprendre el sentit que els actors confereixen a les seues accions, i/o als esdeveniments en els quals han segut testimonis actius; 2) posar en evidència els sistemes de valors, creences, i normes, a partir dels quals s'orienten i determinen les persones i les seves actuacions. D'acord amb Alonso (1998), l'entrevista oberta no se situa ni en el camp pur de la conducta (fer), ni en el de la llengua (dir), sinó en la relació dels dos: el dir del fer, el que diuen de la seua experiència.

És, per tant, la seva experiència personal, la seva biografia la que els capacita (els i les entrevistades) com a informants.

La població objecte d'estudi són les persones actives en organitzacions, col·lectius, associacions i moviments en el territori de Castelló afectat pel despoblament. Per dissenyar la mostra estructural hem tingut en compte variables com el tipus d'iniciativa (promoguda per les institucions, promoguda per la societat civil), la temàtica (cultural, ecologista, feminista, de

salut...), risc de despoblament del municipi (moderat, alt i molt alt), edat i sexe. La mostra s'ha seleccionat atenent a aconseguir la major diversitat dels testimonis possible i s'ha estructurat tant en funció de les característiques del col·lectiu, com les de les persones entrevistades,

Pel que fa als col·lectius analitzats, se n'han seleccionat de diversa índole: tant de tipus exclusivament civil, on inclouríem aquells que neixen de la iniciativa ciutadana, com processos mixtos impulsats des de les institucions. Quant al criteri territorial, el treball de camp s'ha realitzat a les zones interiors de la demarcació de Castelló, incloent-hi totes les comarques de nord a sud. Concretament s'ha entrevistat a membres de dos col·lectius de l'Alt Millars, tres de Els Ports, dos de l'Alt Palància, dos de l'Alt Maestrat, dos de l'Alcalatén i dos del Baix Maestrat. Amb l'afany de centrar-nos principalment en les zones afectades per un risc elevat de despoblament, s'han triat sobretot processos participatius locals, encara que també s'han incorporat algunes organitzacions d'abast comarcal amb presència destacada en municipis d'escassa densitat poblacional.

Pel que fa a les persones entrevistades, s'han considerat les variables edat i sexe, ja que poden determinar biaixos importants tant en les percepcions com en les experiències viscudes. El resultat ha estat una mostra repartida en totes les franges d'edat entre els 20 i 60 anys i de caràcter paritari, amb set dones i sis homes formant-ne part.

Taula 1. Mostra d'entrevistes

Codi	Àmbit	Risc de despoblament	Comarca	Sexe	Edat	Tipus d'iniciativa
E1	Local	Molt alt	Alt Millars	Dona	60+	Civil
E2	Comarcal	Molt alt*	Els Ports	Home	40-50	Comunitària
E3	Local	Alt	Alt Palància	Dona	20-30	Civil
E4	Local	Molt alt	Alt Maestrat	Home	30-40	Civil
E5	Local	Molt alt	Alcalatén	Dona	60+	Civil
E6	Comarcal	Sense risc*	Alt Palància	Dona	40-50	Civil
E7	Comarcal	Molt alt*	Alt Millars	Home	20-30	Tercer Sector
E8	Local	Alt	Alcalatén	Dona	20-30	Civil
E9	Diverses iniciatives	Molt alt	Els Ports	Dona	50-60	Mixta
E10	Diverses iniciatives	Moderat	Els Ports	Home	50-60	Mixta

E11	Comarcal	Molt alt*	Baix Mestrat	Home	30-40	Civil
E12	Local	Alt	Alt Maestrat	Home	20-30	Civil
E13	Local	Molt alt	Baix Mestrat	Dona	20-30	Civil

*En les iniciatives d'àmbit comarcal s'indica el risc de despoblament del municipi de residència de la persona entrevistada.

La captació de les persones a entrevistar s'ha realitzat a través de mitjans propis, tot acudint en primer lloc a la xarxa de l'equip de recerca, i en segon lloc, a través de la identificació d'iniciatives amb entrevistes informals, trucades telefòniques i contacte directe amb les iniciatives a través de les seues xarxes socials.

La realització de les entrevistes s'ha fet combinada de manera telemàtica i personal en funció de les preferències de la persona a entrevistar i de l'accessibilitat de l'indret.

Les entrevistes s'han transcrit de manera literal per poder iniciar el procés d'anàlisi. Inicialment s'ha realitzat una anàlisi temàtica, atenent a emergents discursius i, en una segona fase s'ha realitzat una aproximació a l'anàlisi sociohermenèutica dels discursos. L'anàlisi sociohermenèutic del discurs té com a principal missió d'anàlisi dels discursos des del seu nivell textual i contextual, de manera que la significació del text produït es pose en relació amb la el context social tot tractant de donar compte del seu sentit pràctic (Alonso, 2013). La perspectiva sociohermenèutica entén el sistema com un discurs, com un tot i s'aproxima a aquests de manera holística, tot i que hi ha estratègies concretes que poden fer-se servir com ara l'estudi dels estils narratius, les posicions discursives, les configuracions narratives i els espais semàntics (Conde, 2009).

4. La participació a la ruralitat en perspectiva

L'anàlisi que s'obre amb aquest epígraf es divideix en tres blocs principals: Un primer centrat en les percepcions de les persones sobre el fenomen de la participació social, així com les motivacions que els han portat a involucrar-se. Un segon bloc on s'exploraran les experiències viscudes al si dels processos participatius i les opinions que se'n deriven i, finalment, un tercer bloc on, a mode de conclusió, descriurem quins són els principals elements que esperonen i entrebanquen la participació ciutadana a la ruralitat.

4.1. Participació ciutadana i l'acció social col·lectiva en el marc de la despoblació: importància, motivacions i itineraris vitals

4.1.1. Percepció sobre la importància de la participació

El primer dels elements que ens ajuden a entendre la percepció sobre la participació és la importància que si li atorga, no tant al procés en que estan involucrats o a la seua aportació personal, sinó a la participació com a fenomen social i com a procés amb impactes en diferents àmbits de la vida.

En totes les entrevistes realitzades, atenent als perfils actius de les persones entrevistades, no és de sorprendre que existisca un consens pràcticament absolut sobre la importància de comptar amb una població activa que s'involucre en qüestions col·lectives, siguen aquestes de l'àmbit que siga. Dit això, més que la importància en si mateixa de la participació, el que resulta més interessant es veure com la justifiquen, és a dir, quina resposta donen a la pregunta de per què és important la participació.

Les respostes sobre què fa important la participació resulten molt variades, i les analitzarem a continuació, però sí que hi subjau certa manera de comprendre les dinàmiques i les estructures socials que és compartida entre tots els entrevistats i que està en la base dels seus arguments. En primer lloc podem parlar d'un enorme escepticisme vers les vies de participació política convencionals, encarnades per les institucions públiques. Es cert que aquest escepticisme va des de la necessitat de millorar-ne el funcionament fins l'hostilitat més o menys explícita, però en tots els casos l'organització autònoma de la població sembla ser una condició necessària per fer efectives les demandes de la població.

D'altra banda, també hi ha una percepció de greuge i certa decadència que és compartida i de la que se'n deriva la necessitat de canvis socials que només es podran assolir mitjançant la participació. Canvis socials que afecten tant a les estructures administratives de poder, com a aspectes de tipus simbòlic, com ara una cultura política resignada i immobiliària o la necessitat d'avançar cap a una major inclusivitat i dinamisme.

Quant als motius més concrets per justificar la importància de la participació, les respostes ja no són tan unànimes, si bé algunes qüestions es repeteixen com veurem a continuació:

Una de les idees més reiterades és que l'única manera de que les demandes populars arriben a ser escoltades i influir en la presa de decisions polítiques és mitjançant demostracions de força i organització:

«casi que la única forma de ir para adelante, de que esto cambie, es quebrar ese caciquismo. Para quebrar ese caciquismo y poder entrar y plantear otras alternativas» (E1)

«Yo creo que sí. A nivel local y a nivel global, creo en la organización fervientemente, la verdad, porque si no es que se pierden las energías individuales, hay que catalizar» (E4)

«La participación ciudadana es imprescindible para que las voces de la sociedad se escuchen» (E6)

«Sí que és important, perquè soles... A vore, si tu tens una, una inquietud, però no la comparteixes o no trobes més gent en qui la pugues compartir, fins i tot debatre i discutir, és allò de què com, que la unió fa la força, i això és un tòpic però és així. Sí, és important, és important participar, és important mobilitzar-se i poder estar en els llocs o en prenen les decisions.» (E9)

L'altra qüestió important i que es repeteix en diverses intervencions, és la importància de la participació i l'organització com a motor del canvi social, ja siga visibilitzant col·lectius i problemàtiques i generant canvis en patrons culturals. En aquest sentit és important incorporar a l'anàlisi la perspectiva de gènere, ja que són les dones qui més insisteixen en este aspecte de la participació:

«No se pot fer d'una altra manera. Lo dels laboratoris ciutadans. Igual que hi ha este laboratori, poden hi haver-ne d'altres que organitzen, no sé, mil coses. Les dones! Que tu diràs ara, això és una cosa molt dels anys 70. Fer grups de dones per a que les dones vagen allà i expliquen la seua problemàtica, vamos, en general, perquè tenim molta problemàtica» (E5)

«nosotras creemos totalmente a pies juntillas en que es necesario todavía tener este tipo de colectivos (feministas) y que aquí (en l'entorn rural) es súper necesario.» (E6)

«en Valencia estuve en contacto con varios colectivos formando parte activa y pues eso, sentir en tus carnes que organizarse, colectivizar los esfuerzos al final tiene repercusiones, repercusiones ya no te digo a nivel material de conseguir un objetivo (...) si no simplemente de remover conciencias.» (E3)

Finalment, apareix l'element de la millora del funcionament institucional de diferents maneres: bé assentant una cultura política més participativa, obrint debats i incloent en ells sector de la població tradicionalment exclosos, qüestionant determinades estructures de poder poc transparents i corruptes o aportant informació de les necessitats de la població que ajude a millorar la presa de decisions institucionals. Si anem a les organitzacions d'àmbit comarcal, generalment tenen objectius de reforma institucional més ambiciosos que, sovint, comporten una redefinició o reorganització del poder territorial. Ja no es tracta només de pressionar les institucions o de democratitzar-les, sinó que la participació ens ha de servir per a redefinir-les i per a suplir el buit l'enorme debilitat dels ens locals:

«No n'hi ha un projecte de de l'Administració per al Maestrat, per tant és indispensable que des de la societat civil generem estes sinèrgies i que els polítics vegem que es poden fer coses en esta direcció. El problema és que jo voldria desaparèixer com a societat civil i que això funcionara soles. Però de moment és que és inviable, desapareixem com a societat civil no hi haurà res.» (E11)

4.1.2. Participació i itineraris vitals

La ruralitat ve d'un llarg procés de pèrdua de pes econòmic, demogràfic i polític, que s'ha traduït en una pèrdua no només de possibilitats laborals i de serveis essencials, sinó també d'opcions d'oci, de sociabilitat o d'afectes. Aquesta situació marca els

itineraris vitals de totes les persones entrevistades i afecta a la seua percepció sobre la participació de distintes maneres. Una qüestió que és completament central, en especial amb la generalització dels estudis mitjans i superiors entre la població, és la de l'abandó forçós del poble durant certes etapes de la vida, on la necessitat de formar-se o de trobar feina impulsa a moltes persones nascudes en entorns rurals a emigrar. La migració i la possibilitat o impossibilitat del retorn són una qüestió estretament entrellaçada en els motivacions per participar en processos col·lectius.

Analitzant les entrevistes trobem tres elements que són molt importants en aquest vincle entre el cicle vital i la participació:

Un primer element que apareix en moltes entrevistes és el de l'aprenentatge de determinades dinàmiques participatives durant l'estada a la ciutat, especialment durant els anys en que s'és estudiant. A bona part de les entrevistes s'associa aquest procés de socialització política fora del poble a canvis en la manera d'entendre la participació i a l'aprenentatge de noves formes d'organització social distintes a les que es coneixien fins al moment:

«He estat al Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans i, vull dir, el bagatge assembleari pues el tenim, el tenim molt mamat. I molts dels meus companys igual, si no han anat a València, que també, a la Politècnica se van ficar a la CEPC, o a la Jaume I. Tot lo que és el moviment estudiantil, tots hem tingut al final un poquet de contacte en el que és la lluita social i això va portar a crear un casal que enteníem que havia de ser autogestionat, que s'havia de portar de manera assembleària» (E4)

«Vaig estar sempre ficada a moviments socials a la universitat i tal, sindicats, sempre m'havia mogut un poc en eixos rotllos. Després una altra amiga meua, d'ací del poble, que també havia estudiat història a Barcelona, vam estudiar juntes, i ella també havia estat ficada en moviments socials. (...) Com aquí no hi havia res, no l'havíem mogut particularment en eixe tipus de moviments, però que sí que eren un poc "del rotllo", diguem. (E8)

«Som gent que ha estudiat, que hem estudiat en la ciutat. Que d'alguna manera nos hem implicat en altres coses, i que després vols tornar al poble i que, bueno, pues hem vist que també hi ha maneres d'organitzar-se i de fer, i hem tingut també ganes de fer-ho en el poble.» (E13)

Ara bé, tot i que sembla haver una relació entre l'estada a la ciutat i la importació de determinades maneres d'organitzar-se i participar, això també pot tenir relació amb el cicle vital, ja que l'adolescència i la joventut són anys d'aprenentatges i canvis. A més a més, i com anirem veient a mesura que avance l'anàlisi, la ruralitat és molt dinàmica a nivell associatiu i és quasi norma general que totes les persones entrevistades pertanyen a distints col·lectius o associacions de tipus cultural, esportiu, recreatiu, etc. Així, l'impacte d'aquestes trajectòries vitals sobre la percepció que és té de la participació, hauria de matisar-se comprenent millor la socialització prèvia. Siga com siga, molts dels informats sí que perceben la militància de l'etapa estudiantil com un element molt important que genera un capital activista o militant (Matonti i Poupeau, 2004) que aporta a l'organització i desenvolupament de les activitats. Segons aquesta perspectiva, el capital militant permet incorporar sabers i recursos per al treball col·lectiu i comunitari com ara "saber parlar", "posar el cos", "saber defensar-se", "construir i sostenir els espais", "saber escoltar", "decidir en col·lectiu" i "respectar els acords" (Palumbo, 2018)

La incorporació del saber-fer activista no sols resulta rellevant per la seua dimensió instrumental —aconseguir un objectiu— sinó per l'empoderament individual i col·lectiu que incorpora. Les trajectòries activistes són processos d'empoderament clau per a col·lectius vulnerabilitzats. Aprendre a 'saber parlar', per exemple, ha estat un element d'empoderament per a les dones —habitualment amb una presència pública limitada marcada per una masculinització de l'espai públic i dels rols visibles a les organitzacions.

Un segon element importat de connexió entre el cicle vital i la participació és la qüestió del manteniment del vincle amb el poble d'origen (o amb el poble dels pares). Tenir espais d'oci i de sociabilitat al poble és fonamental per evitar que els joves deixen de vindre els caps de setmana durant l'etapa estudiantil o també evitar que els fills de gent del poble que ara viu a la costa trenquen el vincle. Ací és molt important tot el teixit associatiu, en especial aquell que té un component més lligat a l'oci.

En tercer lloc apareix com a qüestió molt destacada el tema del retorn al poble o, en cas de no haver-lo abandonat, la possibilitat de poder seguir vivint en ell, amb una sèrie d'elements molt importants vinculats a la participació: aconseguir millors serveis, més espais d'oci i sociabilitat, fomentar canvis també de tipus cultural que facen més fàcil la tornada o enfortir les xarxes socials durant els processos de participació conjunta. Aquest discurs del voler tornar o no voler abandonar el poble està molt marcat políticament i sovint s'expressa en forma de conflicte amb l'administració

La tornada pren dimensió col·lectiva i implica la necessitat de posar en marxa transformacions tant de l'esfera econòmica com política i social. Aquesta politització del retorn sovint implica conflictes amb sectors més immobilitats o que, d'alguna manera, se n'han beneficiat de l'estatus quo vigent. Una de les informants, recentment jubilada i retornada al seu poble natal, ens explica així quins han estat els seus motius per organitzar-se i obrir un conflicte amb l'administració local:

«Es que no van a poder venir ni nuestros hijos, ni nuestros nietos aquí, con lo maravilloso que es esto y la vida que te da, y lo que se podría recuperar, porque tiene un patrimonio natural que es envidiable [...] mis padres no pueden estar aquí, si no tienen unos servicios mínimos pues, no pueden estar.» (E1)

Un altre dels informants justifica així la seua necessitat de vincular-se en processos de participació que a més d'allò polític contemplen processos participatius amb dimensió econòmica:

«La meua trajectòria és que jo sóc d'aquest poble, em considere d'aquest poble i ara visc a aquest poble, però he estat gran part de la meua vida sense poder viure al meu poble, perquè al meu poble no hi ha escola, perquè al meu poble no hi ha institut, perquè al meu poble no hi ha treball, ni hi ha totes aquestes coses menys importants, que ara semblen les úniques, que ara diuen serveis i internet i coses així (...) mentalment sempre he viscut aquí, he tingut gran part de les meues amistats aquí, de les meues aficions aquí, i era com un anhel i, al mateix temps un dol que tenia ahí i aleshores quan vaig acabar d'estudiar i vaig començar a pensar que volia fer amb la meua vida, doncs tenia la voluntat de tornar sabent, i continue sabent-ho, que és molt difícil» (E7)

Aquesta última qüestió, on s'intenta crear llocs de treball mentre es transformen les realitats econòmiques del municipis rurals de manera col·lectiva, pot ser interessant a l'hora de fixar els límits del que entenem per participació ciutadana i els models d'organització que hi podem encabir.

Finalment, els processos de retorn també poden activar la necessitat de participació en haver-se produït un procés de desnaturalització d'una determinada realitat en contrastar amb experiències viscudes fora. En aquest marc s'ubiquen algunes experiències de lluita feminista o antiracista analitzats i que pretenen formar part activa de la realitat local amb la intenció de modificar determinades inèrcies:

«Hay... hay un vacío muy grande en las zonas rurales, porque también en algunos sitios se normalizan algunas conductas están bastante normalizadas y son muy machistas por parte de mujeres y hombres y las tenemos muy normalizadas que si no pusiéramos un poco lo perpetuaríamos, entonces, para romper y no seguir perpetuando es importante que haya otra visión. Por eso te decía lo de aquí más, si cabe (que) en los sitios grandes, más urbanos» (E6)

«Moltes xiques o moltes persones LGTBI s'han anat del poble perquè aquí no es pot fer absolutament res, i mai han hagut des de cap institució ni des de cap moviment social, absolutament, més enllà de sis persones. Mai han pogut trobar espais agradables per a ells, i això jo crec que si m'agradaria moure un poc això. També el tema de feminisme, l'altre dia pensava, si se poguere fer una associació feminista al poble i crear grups de paraula per a les dones.» (E8)

4.1.3. Participació i identitats

Un element crucial a l'hora d'entendre la participació té a veure amb les identitats col·lectives, els referents, les vivències compartides i els llaços que s'estableixen entre els membres del grup. Estes identitats poden ser de diferents tipus i basar-se en distints aspectes de cada persona. Allò interessant dels discursos analitzats, més enllà d'identitats polítiques o vinculades a un moviment social, que tenen un pes molt important e processos de participació política iniciats des de baix, és el pes que a la ruralitat tenen les lògiques comunitàries i les identitats locals.

«Perquè nosaltres coneixem a la gent i la gent mos coneix. Perquè som la mateixa comunitat a la que pertanyem, és la mateixa comunitat a la que cuidem, en la que treballem, aleshores això va ser fonamental.» (E2)

«I sobretot, que jolin, que som gent que estimem molt el poble i que jo crec que fa mal pensar que fas faena també a uns altres puestos, t'impliques, i después no pots fer-ho en el poble.» (E13)

La identitat local, el sentit de pertinença al poble, és un element recurrent que serveix de justificació, legitimació i d'impuls per a les dinàmiques participatives: participe perquè forme part d'una col·lectivitat, perquè tinc l'obligació de fer-ho o perquè defense la meua gent:

«perquè clar, ahí és el sentiment de què t'estan tocant allò que és teu. És d'a dir, el poble és nostre, no és de l'equip de govern. A més a més, tenim una situació peculiar i és que l'equip de govern no és gent del poble. Això no vol dir que es rebutja la gent de fora, però quan ve un de fora a actuar d'una manera que consideres injusta en una cosa que és teua i dels teus hereus. És a dir, el poble, el paisatge, el terme, el territori, els bancals o les finques que puga tenir la gent afectada. Clar, ahí és quan la gent, de veritat, li va eixir eixe sentiment de pertinença al municipi i vam dir "eh, que (el poble) som matros i no sou vosaltres.» (E12)

«És que n'hi ha vegades que amb les dificultats dius, muntem una paella i celebrem que som un poble. De veritat que va eixir un sentiment, estem fent història dins del municipi. Si escrigueren una crònica del poble, pues l'any 2020 i 2021 s'escriuria que un alt percentatge de la població (...) es va unir per una causa, per defensar el seu poble.» (E12)

Esta identificació molt forta amb el territori i amb el sentit de pertinença, vinculat amb un “nosaltres” que té característiques molt orgàniques i comunitàries, sovint prèvies al procés participatiu, apareix de manera recurrent i amb molta força emotiva, en especial, com ocorre a les dues cites anteriors, quan l'amenaça és percebuda com a externa a la pròpia comunitat. L'organicisme d'algunes d'aquestes propostes es veu amb claredat en cites com aquesta: “Mos vam organitzar mínimament, que haguera un representant de cada casa, o un poc aixina. Vam acudir al ple a preguntar què passave.” (E12)

Ara bé, en aquest punt és important fer una consideració sobre el sentiment identitari i sobre el “nosaltres” compartit, i és que les definicions d'aquest nosaltres poden variar en funció de a aquí se li pregunte i la cosa es complica especialment amb les dinàmiques migratòries tant de persones sense arrels al poble que han arribat a viure-hi, com de persones amb avantpassats nascuts a la localitat, amb un sentiment de pertinença fort, però que no hi viuen la major part de l'any per motius laborals. En aquests casos, on la pertinença a la comunitat es pot veure qüestionada en un moment donat, molts dels entrevistats es veuen en la necessitat bé de reivindicar la seua pertinença que, en última instància, els legitima per participar. Frases com tinc amics d'ací, passe tots els caps de setmana i les vacances o “fa molt de temps que ja em van dir, tu ja eres d'ací. El poble ja em considera... a vore ja sé que no sóc nascuda aquí, però té igual” (E9) apareixen de manera recurrent.

De la mateixa manera existeix la percepció entre alguns dels entrevistats que si no tens arrels al poble és molt complicat tant participar com ser considerat part de la comunitat, malgrat viure-hi habitualment.

Aquesta identitat local, a més a més, generalment es relaciona amb l'estigmatització del medi rural. Aquesta estigmatització algunes vegades es reflexa al discurs per a negar-la, quan s'incideix en la idea que l'entorn rural és divers i que les persones que viuen a les zones despoblades tenen les mateixes capacitats i inquietuds que qualsevol altre. Paral·lelament apareix la necessitat de reivindicar i dignificar allò propi com un dels motors de mobilització i la participació, especialment en els col·lectius de caire cultural que són especialment nombrosos:

«eixa visió que he tingut de dir: “jo vull que tinguem dignitat”. (...) jo no faig res en castellà, perquè una de les dignitats és que la nostra cultura, no analfabeta, s'aguante damunt d'una llengua magnífica.»
(E5)

«L'autoestima seria un dels aspectes més rellevants a tindre en compte, perquè (...) lo que es planteja és això, és autocentrar tota l'activitat en un territori, en una mirada global, però, al mateix temps local.» (E11)

La identitat local, rural, esdevé una identitat reivindicativa o resistent, on també es torna molt important recuperar la memòria col·lectiva i de construir referents propis:

«Moltes voltes a nosaltres ens sembla referents (les prones grans) i a elles que una persona jove vinga a preguntar-li per aquestes coses que ella ja pensava que no valen per a res i que, fins i tot en la seua família, ningú vol saber res, doncs també els genera una gran emoció.» (E7)

Finalment, junt a la identitat local, i també amb un pes important en la percepció que es té de la participació, apareix la “identitat activista”, amb dues lògiques molt marcades i recurrents: d'una banda la idea que tot allò que es vullga fer al poble passa necessàriament per un mateix, ja que la debilitat institucional i la descapitalització social que pateixen els estos municipis obliga sovint a dinàmiques de multi-militància. D'altra banda, aquesta “identitat activista” té una retòrica del sacrifici, on s'assenyalen les grans dificultats que suposa mantenir les dinàmiques participatives, especialment per la gran quantitat de temps que s'ha d'invertir: “necessita certa aprovació, perquè és molta faena,

són moltes nits de no dormir, moltes nits de pensar com ho forem, a les nou de la nit estem escrivint-nos whatsapp” (E11)

4.2. Els processos de participació ciutadana en el rural, les seues característiques i les experiències viscudes en termes de participació ciutadana.

4.2.1. Particularitats del funcionament en la ruralitat

Analitzar les formes d'organització interna i les accions que realitzen tota una sèrie de col·lectius tan diversa no resulta senzill. A la mostra tenim algunes organitzacions de llarg recorregut, amb vora 20 anys de trajectòria i altres de recent creació. Algunes organitzacions contenen amb més de 100 membres, mentre que hi ha altres on només participen regularment tres persones. També s'ha cobert un ampli espectre temàtic, que agrupa des de col·lectius ecologistes i de defensa del territori a feministes, propostes de salut comunitària o associacions culturals.

Dit açò i, per a poder fer operatiu l'anàlisi, el que farem a continuació és analitzar els casos d'èxit i veure quina relació pot haver entre la repercussió que han tingut i les dinàmiques i d'accions executades.

En primer lloc s'han estudiat dos col·lectius que han aconseguit una mobilització molt important amb reivindicacions molt concretes: en un dels casos aturar un projecte no desitjat i, en un altre, aconseguir un nou equipament per al municipi. En ambdós casos es tracta de moviments bastant transversals quant als perfils sociodemogràfics dels seus integrants, amb un conflicte directe amb l'administració local, que es vista com a culpable de greuge i amb una vida efímera, que no anirà més enllà de la consecució de l'objectiu en qüestió.

Podem parlar de dos casos d'èxit amb maneres d'organitzar-se i repertoris d'accions molt convencionals que resulten molt efectives. Entre les formes organitzatives tenim assemblees, comissions encarregades de tasques específiques i grups de Whatsapp o xarxes socials per fer difusió.

Les accions, per la seua banda, combinen els mecanismes de participació propis de les institucions públiques, com ara la sol·licitud d'informació mitjançant instància, el registre de preguntes als plens municipals o la presentació d'al·legacions, amb altres formes d'acció característiques de la protesta social: concentracions, penjada de pancartes als balcons de les cases, pintades o samarretes amb lemes reivindicatius.

Un altra qüestió que comparteixen ambdues experiències és una politització escassa i un discurs poc elaborat, cosa que no és casual, sinó que respon a l'afany de

transversalitat. En aquests casos, fortament marcats per la confrontació, la falta de posicionament polític i l'escassa elaboració discursiva responen permeten un gran diversitat de perfils ideològics, tot i que les persones més involucrades solen estar més polititzades i veure les mobilitzacions com una oportunitat per transformar també aspectes estructurals.

«Encara que tot és política, però als pobles menuts no es pot parlar de política directament. No volem que siga política, volem tindre una escola per al poble, per als xiquets del poble.» (E8)

«Jo crec que donarà, no sé, en certa manera normalitzarà un poc dels moviments socials a curt, mig i pot ser inclús a llarg termini. Vull pensar-ho aixina.» (E8)

«...ideològicament o políticament una posició neutra hem adoptat. Tenint en ment este tipus de reivindicacions, encara que diem neutro, el discurs, mos agrade o no, bueno, li agrade a la gent o no, va més posicionat per uns camins ideològics que per uns altres. És innegable, però bueno, si matros, per fer nexa d'unió, decidim, no, no, no mos posicionem ideològicament, em pareix bé. Perquè així la gent se sent més integrada, no se sent discriminada. No parlem de corrents polítiques. D'acord, però si mos agrupen baix que estimem el poble, defensem el poble.» (E12)

Front a estos processos participatius on trobem metes molt concretes, tangibles, i que es poden assolir en un període més o menys curt de temps, trobem altres iniciatives més ambiciosos, que pretenen transformar la realitat de forma més profunda i assolir transformacions més estructurals. És en aquests casos on les formes organitzatives i les accions més innovadores tenen un paper més destacat en l'èxit i la continuïtat dels col·lectius.

Cada col·lectiu és diferent i s'enfronta a reptes i contextos que no són equiparables. No obstant això, existeixen una sèrie de problemes més o menys comuns a tot procés participatiu i determinades maneres per superar-los. En aquestes estratègies és en les que ens centrarem a continuació.

Un dels problemes als que s'enfronta qualsevol col·lectiu és a la falta de gent involucrada per poder mantindre els processos en funcionament. Esta qüestió apareix en la pràctica totalitat de les entrevistes analitzades. Com hem vist, aconseguir una important

mobilització més o menys puntual es pot assolir per vies convencionals, però mantenir la participació en el temps, en el marc d'un discurs més elaborat i connotat no és senzill.

En aquest sentit la clau sembla ser tornar la participació com més participativa millor. Aquesta ha estat una estratègia que ha funcionat en molts dels col·lectius de l'àmbit cultural, on l'organització de diferents esdeveniments i projectes amb gent externa al grup en qüestió ha donat molt bons resultats. Exemples d'introduir elements de innovadors participació poden ser diferents estratègies de recerca participativa, on es convida la comunitat a recollir testimonis i informació (E2) (E5) o delegar algunes activitat lúdiques a altres grups del municipi, com assemblees de joves, col·lectius de dones o colles d'amics. Aquestes interaccions no només mitiguen la falta d'efectius, sinó que també són maneres d'involucrar gent nova. (E4) (E7). En aquest sentit, no és el mateix anar a vore una exposició que ajudar a crear-la, ni assistir a una activitat que participar directament en la seua implementació.

«També vam intentar el plantejament d'anar delegant determinades activitats que, a lo millor, estàven consolidades a penyes i fer que la gent s'implicare. (...) motivació, en un primer moment i conforme estem nosaltres intentant enganxar a gent jove i tal, vull dir que s'autoorganitzen ells, vull dir, que munten coses per a d'ells» (E4)

«se realitza un planter en estes varietats tradicionals i, normalment, es distribueix en una xarxa de guardianes, que li hem dit, que són persones que decideixen col·laborar amb nosaltres i replicar aquestes varietats de cultiu, perquè és la manera que nosaltres pensem que s'han de mantenir els cultius: in situ i per les persones del territori» (E7)

Un altra qüestió important és el tema de la inclusivitat. En haver poca població, hi ha un cert afany de fer les coses de la manera inclusiva possibles per aconseguir una major participació. Com he vist, aquesta situació es dona en les mobilitzacions més transversals vinculades a demandes concretes, ara bé, és possible assolir aquesta inclusivitat en projectes més amplis i plantejats més a llarg termini? Segons s'ha pogut observar a les entrevistes, l'èxit d'aquests intents inclusivitat és relatiu, ja que s'aconsegueix obrir espais i activitat a un públic més extens, però la composició dels col·lectius, e especial la gent més implicada, segueix sent bastant homogènia com vorem més endavant:

«no significa que no hàgem fet algun sopar vegetarià, però dir ací no entra carn es este casal o en este casal no entra no sé qui...i això també fa que en este casal entre gent que tranquil·lament és fatxa rematada. (...) n'hi ha gent fatxeta que ve i no li passe res i no li ix urticària. Que n'hi hauran actes, uns determinats actes, que segur que no vindran, segur; que n'hi han altres que venen i diu, pues mira que no és lo meu» (E4)

«També és veritat que és també el guanyar-te a la gent. Això com a mínim nosaltres també ho teniem clar. Tu no fas només coses que t'agraden a tu, tu fas coses per als altres, que això és important» (E4)

Potser les experiències inclusivitat més exitoses són aquelles que es preocupen molt de triar lluites o activitats que puguin generar consensos importants entre la població i fer-ho, a més a més, de la manera més participativa possible i tractant que tots es senten còmodes. La dificultat, en aquestes casos, serà com trobar la manera de fer-ho. En aquest sentit, i atenent a algunes de les experiències que més inclusives han resultat, la part metodològica ha jugat un paper important a l'hora d'organitzar el procés i de prendre decisions. En tots tres casos ha hagut persones, integrants del col·lectiu o no, expertes en el tema que han ajudat a gestionar aquesta voluntat d'ampliar la base.

Un altra possible manera d'aconseguir un major potencial i ampliar el teixit associatiu és el funcionament en xarxa, que tracta d'articular-se bé organitzant activitats conjuntes, bé generant espais de trobada, bé directament en reunions de coordinació. Exemples d'aquesta mena de pràctiques en trobem en moltes de les entrevistes realitzades:

«claro la salvació no ve dels pobles separadament, són pobles amb poca força. Entonces, nosotros ja varem pensar (...) que la única solució era fer-ho en gran per si podíem pillar a gent del voltant» (E5)

«jo crec que falte això, pensar i fer consciència comarcal i el fet de dir, quins són els nous nínxols de treball i d'economia per la zona.» (E10)

A l'hora de posar en marxa formes d'acció i organització innovadores, la creació d'estes xarxes comarcals també pot ser molt útil per a generar processos d'aprenentatge col·lectiu i compartir experiències.

«estamos también en esos Encuentros Periféricos (...) porque en nuestra comarca se hacen muchas cosas. En nuestra comarca y no comarca también, pueblos que están cercanos pero estamos, en los

últimos dos, tres años, es cuando estamos empezando a saber encontrarnos más (...) a haber una conexión y ahora sí que es verdad que, a menudo, nos estamos encontrando en diferentes... nos estamos escuchando más, nos estamos viendo más, nos estamos apoyando, estamos intentando crear esa red de colectivos y proyectos.» (E6)

4.2.2. La conformació dels grups: composició, afinitats, diversitat.

Els grups humans es formen per afinitats i tendeixen a ser homogenis, ara bé, en els entorns rurals afectats per dinàmiques intenses de despoblament la població és escassa i està molt dispersa al territori, el que podria fer-nos pensar que, per una qüestió de necessitat, trobaríem col·lectius més diversos.

D'entre les 13 entrevistes realitzades, només en quatre dels col·lectius s'afirma que existeix una gran diversitat quant a trajectòries vitals, edats o ideologies. La resta, el línies generals, resulta bastant homogènia:

«El germen del col·lectiu és una comissió cultural que la formem una colla, una penya, una colla d'amics. Si vols dir-li una colla rara» (E4)

«La rebuda va ser molt bona, però la gent que vam activar, va ser la que mos activem sempre. La mateixa gent de l'aplec, la mateixa gent que sempre contra la MAT, aleshores mos acabem veient totes i tot en les mateixes mogudes» (E2)

«Somos 4 mujeres perfil de más o menos 40, 45 años y madres es un poco el perfil, mujeres bastante vinculadas al arte todas y podriamos decir alternativas» (E6)

«Les persones que veus que anem, que s'interessen, que anem a alguna xerrada, que veus que es consulta la informació i que parles del tema, jo què sé, és un poc trist, però més o menys sempre som els mateixos els que es mobilitzem per una cosa o una altra.» (E9)

«Generalment gent amb estudis superiors i amb una consciència per la llengua molt alt. Pot vindre per raons diverses. Una part son gent que han estudiant carreres vinculades a la filologia catalana o traducció, altres són mestres, historiadors... podríem dir que també n'hi ha arxivers, o siga, gent amb titulacions superiors» (E11)

Així, dels quatre col·lectius restants, on sí que trobem una major diversitat de perfils ideològics o sociodemogràfics, tres poden encabir-se en la categoria de moviments amb objectius a curt termini que plantegen una confrontació directa amb l'administració local. D'entre eixos tres col·lectius, el que ha anat més enllà en l'organització d'activitats culturals o exposicions és, de tots tres, el més homogeni:

«...un grupo de gente, de gente heterogénea (...) hay diferencias de edad, hay diferencias ideológicas, a ver, somos un colectivo, en general más de izquierdas. Lo cual no quita, que haya gente, dentro de ese colectivo, que en las generales votó a Vox, (...) hay gente trabajadora, de fábrica en Onda, que no, hay mucho funcionario, hay profesiones liberales, hay también de la enseñanza y hay jubilados, que somos la base» (E1)

En este cas ens trobem una situació híbrida on, més enllà de la qüestió ideològica, hi ha un rerefons de forta oposició a l'actual administració local, en especial per temes poc ideològics i relacionats amb les infraestructures o el manteniment del municipi.

Finalment, el col·lectiu que sembla ser l'excepció d'aquesta dinàmica, és aquell que potser més esforços ha fet per triar objectius de consens i dinàmiques participatives més treballades al seu funcionament. Tot i això, també s'enfronta a l'oposició dels sectors més immobilitats de la localitat.

«...la verdad es que es algo bastante llamativo y creo que es lo que nos hace un poco fuertes y es que es un perfil de gente super heterogéneo, la verdad. O sea, a nivel de edades, pues eso, súper diverso, desde peña con 70 años hasta gente que tiene 25, 26, más o menos ese es el rango de edad y luego, a nivel también de ideología, (...) es bastante variado o a nivel de intereses, a nivel de profesiones. Si que es verdad que puede haber uno más predominante, ese sector de la población un poco más activo» (E3)

«...también es verdad que hay haters que no entienden que se haya abierto una nueva escuela para atender a niños, entre comillas, de fuera pero esos niños ya se han venido a vivir aquí (...) si que hay gente que ha criticado de "jolín, cuántos recursos se van a gastar para atender solo a 4 niños» (E3)

Finalment, un aspecte interessant i que val la pena remarcar, és l'escassa presència de persones migrades en la gran majoria dels col·lectius, tot i que en pobles més menuts en principi podríem creure que la integració és més senzilla:

«Si, falla alguna coseta, va fallar un poc la representativitat de gent migrada, sí que és cert, que si ho fem una altra vegada hauríem de treballar més, perquè vam contactar amb gent d'origen romanés, o d'origen llatinoamericà, que coneguem i som amics, i són companys... però no hem aconseguit arrossegar» (E2)

«i és algo que amí em fa pensar molt, no n'hi ha gent, per exemple, de Romania, que sí que representen en el poble un col·lectiu molt gran. Ho hem intentat de moltes maneres, però bueno, encara no hem sigut capaços d'ajuntar-nos» (E13)

4.2.3. Els conflictes que travessen l'acció social

Quan es produeixen canvis socials generalment beneficien a uns sectors de la població i en perjudiquen a d'altres, és per això que molt habitualment els processos de participació i innovació socials estan marcats pel conflicte. Seguint la mateixa línia que hem utilitzat fins ara, podem afirmar que existeixen importants diferències entre els nivells de conflictivitat d'uns processos participatius i altres, però abans d'entrar en classificacions seria interessant parlar una mica del conflicte en l'entorn rural, ja que té algunes especificitats pròpies.

La qüestió més important, i que determina molt la dinàmica del conflicte en municipis amb poca població, diferenciant-lo de l'urbà, és la personalització. Generalment, quan apareixen moviments de protesta en zones urbanes no existeix una relació directa amb les autoritats implicades, cosa que no ocorre a les comarques i municipis d'escassa densitat poblacional. Aquesta personalització del conflicte actua com a fre a la seua manifestació, d'una banda, però pot arribar a ser més violent o angoixant en cas de que esclate.

«Encara que estàs en el punt de mira (quan estàs a un col·lectiu o associació), sempre en la major part et diuen, "gràcies, el que heu fet, i que bé! Que valents! No sé cuantos", en canvi, un concejal o un alcalde d'un poble, qualsevol acció que afaforeix a un o mal a l'altre, és molt fàcil criticar-le. Quasi que esperes que canvie, que es fiqui un altre. Ostras, és que... et fa enemistar-te en gent quasi tota la vida, com aquell que diu.» (E10)

«Estàs molt exposat públicament perquè tots mos coneixem, entonces, la postura de dir, ni corto ni d'això, que dius, jo no em posiciono, pues és molt tranquil·la. L'altra, sí que són temes peliaguts, que un té interessos o el que segue, és complicat. Això, a vegades és més fàcil gestionar-lo des de, clar, ahí evidentment tens més gent vinculada en el poble, però que a lo millor no viu al poble, és més fàcil posicionar-se fort en algo, perquè dius, és que jo ho tinc clar»

A més a més, el conflicte pot implicar relacions familiars i de poder que encara el tornen més complex i que són utilitzades per aquelles persones en posicions de privilegi per imposar la seua voluntat; Aquesta mena de conflictes, que s'entrecreuen amb relacions familiars i laborals apareixen es algunes de les entrevistes;

«I són coses que han passat molt, ací al poble, que van haver-hi amenaces, de et quedaràs sense faena, que...bueno, tot eixe tipo de coses que passen en este tipus d'entorns» (E8)

«la sogra de l'alcalde pues anave a la meua abuela i li deia "la teua neta és una malcrià". I això, vulgues que no, és que et fica la pressió fins dins de casa» (E8)

Quant al nivell del conflictivitat, coincidint bastant amb l'anàlisi que s'ha fet fins ara, és molt més alt en els casos en que s'articulen moviments de protesta més o menys transversals per assumptes més concrets que els enfronten a l'administració local. És el cas més extrem o en barregen una forta mobilització amb el xoc d'interessos ben concrets i tangibles que, a més a més, solen amagar sospites de corrupció política entre la població.

«pues hay gente que no te saluda. A mi, la verdad, es que. No es bueno para la convivencia social. Pero que no me saluden tres, no me supone nada» (E1)

«vaig alçar i vaig dir "però ací que està passant?" i allò va sentar fatal, que jo preguntara que què estave passant, els va sentat súper súper malament, no van voler contestar res i vaig dir, això pinta molt malament» (E8)

«Als bars del poble no es parlava de res més, "esta gent qui són?, què volen?, i esta gent volen anar contra el PP, perquè són gent d'eixe pensament del PSOE... i tal, i qual» (E8)

«mos neguen la informació, ens diuen que clar, es neguen en la part del ple de ruegos i preguntes, que ells poden negar-se a respondre. Es van acollir a eixe dret. Ja no és acollir-se al dret, sinó les maneres, van enseguida a posar-se a la defensiva. Nosaltres, la població estàvem molt indignats, i bueno, algun, es va caldejar l'ambient i la veritat que van haver. Va haver conflicte, va haver tensió. Conflicte de paraules, eh, intercanvi de paraules, no violència física» (E12)

«Ara bé, dins d'eixe en contra, n'hi han distints graus de posicionament. N'hi ha un xicotet posicionament que ha arribat a ser violent. N'hi ha hagut episodis violents, pintades a la que és la casa de l'alcalde que es diu. Pues vivia ahí entre cometes. N'hi ha hagut també alguna amenaça, algun insult. Res greu» (E12)

A l'extrem contrari es situen les associacions culturals, malgrat poder tenir ideologies marcadament distintes que les de les persones que ostenten els càrrecs institucionals, es tracta de col·lectius que resulten útils al poder, ja que generen espais de cultura i oci que no suposen quasi cap càrrega a l'Administració o, si més no, impliquen un estalvi important en forma de treball voluntari. A més a més, solen utilitzar vies per participar formalitzades, ocupen un espai socialment legítim i consolidat, i solen sol·licitar subvencions i ajuts que permeten certa fiscalització a les institucions públiques.

«perquè nosaltres és això, hem treballat tant en el PP com en el PSOE estant en el govern i problemes no n'hem tingut amb ningú, perquè passa això, no? Després en tot cas sí que nosaltres ja teníem una línia si vols dir política més marcada, d'acord? Però no hem tingut mai problemes perquè al final si a un ajuntament tu li organitzes coses, a un ajuntament menut, ja li va bé» (E4)

Dins d'aquest marc de les associacions culturals, si bé és cert que la conflictivitat és en general molt baixa, sí que apareixen alguns esments a pressions, en casos en que el col·lectiu es posiciona públicament contra alguna iniciativa política, o intents de cooptació per part de les administracions i els partits.

En un punt mig entre la baixa conflictivitat de les associacions culturals i les confrontacions més intenses de les protestes socials, podem situar altres col·lectius de tipus feminista o antiracista que plantegen conflictes no respecte a interessos materials concrets, però si entorn a qüestions culturals i simbòliques. En aquests casos el conflicte es manifesta mitjançant diferents formes de rebuig social, com l'aïllament, la desconfiança o les crítiques i burles en les xarxes socials.

4.2.4. La relació amb les institucions

Un dels aspectes més positius detectats respecte a la relació amb les institucions és la proximitat i accessibilitat dels ens locals, factor que actua de catalitzador de la participació ciutadana agilitzant permisos, aconseguint finançament o posant els equipaments públics en mans de la ciutadania organitzada de forma ràpida i sense excessius entrebancs burocràtics.

«Nosaltres això moltes vegades ho hem parlat amb l'Ajuntament i no hem tingut problemes, l'Ajuntament ens ha avançat els diners» (E4)

«en los pueblos pequeños sí que puedes ver cómo las personas que están dentro de cada ayuntamiento, por ejemplo, marcan mucho el uso que le da tanto a las salas, como al dinero, como a los espacios que, al cabo, son de todas y de todos y tenemos todo el derecho a solicitarlas y hacer un uso de ellas (...) es más fácil acceder a ayuntamientos pequeños que a grandes cuando eres un colectivo pequeño como el nuestro» (E6)

«En canvi, els ajuntaments menuts, amb una administració molt més pròxima en este sentit, entén que pot fer aquesta col·laboració de manera anual i per tant la relació acaba sent més fluida» (E11)

Ara bé, aquesta mateixa proximitat pot tornar-se una amenaça quan esclata algun conflicte, com ja s'ha detallat a l'apartat anterior, amb amenaces y pressions de tota mena.

Més enllà de l'accessibilitat dels ajuntaments menuts, les experiències són tan variades com els casos analitzats, que van des de l'elogi sincer, fins l'hostilitat declarada, passant per actituds d'apatia i immobilitisme en alguns dels casos:

«L'administració local pot ser una desídia total. Això ho hem patit, eh? Dedicar-se només a robar i no fer res» (E5)

«Hasta que no haya cambios a nivel político no se puede conseguir nada, un poco con este discurso del pesimismo, desde aquí no se puede hacer nada mientras las administraciones no muevan ficha y tal y nada, al final, nuestra mayor lucha con ellos ha sido que no hagan nada sino que simplemente se unan a un marco o a un carro que ya está en marcha (...) es muy inmovilista (...) siempre hemos tenido que ir nosotros a llamar a la puerta del ayuntamiento» (E3)

On sí que podem trobar cert fil conductor és en la percepció de les enormes limitacions dels ajuntaments menuts i en la necessitat d'una major coordinació a nivell supramunicipal que permeti una major autonomia i una millor gestió del territori.

«arribaran 50.000 euros (...) del despoblament, que els farà l'Ajuntament (...) ? Què els farà?! (...) l'administració funciona aixina, te 50.000 euros, complisc l'expedient de despoblament i ja t'apanyaràs. Que n'hi ha dos secretaris i quatre regidors! Que no tenen ni estudis! Què faran amb eixos 60.000 euros per a revertir el despoblament?! Vosatros sou inútils o què?! Si no és capaç de fer res l'agència antidespoblament, seran capaços de fer-ho quatre regidors i dos secretaries que n'hi han a l'Ajuntament i l'alguazil? En quin cap cap?» (E11)

«Perquè n'hi ha pocs mitjans i perquè, bueno, claro, a vegades no sempre els interessos coincideixen. Entens? I Bueno, jo penso que coincideixen a montó, però has de negociar molt, has de negociar molt. Molt. O sigui és que, claro, l'Ajuntament, li fas una proposta i diu que sí i l'has de muntar, però després, claro. L'Ajuntament no té personal per a... que tu has de fer tot» (E5)

«Quan l'esforç de més que sigue per coordinar-mos perquè tot lo que fem quede visible, lo que fem naltros i comarques del voltant i qui sigue. Estem en eixa línia. Mos faltaria la coordinació» (E10)

Quant a les instàncies superiors, en especial la Generalitat, el discurs compartit per tots els actors al territori és que no hi ha una comprensió real dels problemes ni cap projecte per al territori, que no vol fer-se una veritable descentralització i que, més enllà de bones paraules, la situació que viuen és d'abandó.

«Tenim pressions, molestem en certa manera, perquè no estan fent bé les coses, tenen la mirada de sempre i això ens invisibiliza, és que ens amarga!» (E11)

«continua sent eixe centralisme terrible d'absolutament tot. Ja t'envien les molles al territori, no?» (E11)

«S'omplen la boca de que estamos luchando contra el despoblament, però en realitat les accions que fan no... una cosa és lo que diuen i altra cosa lo que fan. Sí, ja sé que el president de la Generalitat acaba

d'anunciar, fa uns dies, anunciava algunes mesures per a minimitzar el despoblament, però, no acabem de veure que s'ho creuen (...) No s'ho acaben de creure i no s'acaben de creure que el medi rural és tan necessari com el medi urbà.» (E9)

«Jo crec que n'hi ha molta propaganda i darrere de la propaganda no n'hi ha res. Sóc molt crítica amb això, molt crítica. Totes les decisions que prenen són decisions "florero". Tu des de València no pots decidir una cosa que a Vistabella és una pedrada.» (E5)

«A nivell departamental de Vinaròs en salut, sí. A nivell de conselleria no nos tenen en compte, per a res. Van a lo que van, i ja està.» (E2)

«als partits polítics, i això si és important per tot el tema del despoblament, els partits polítics, el que passe en un moment, lo que passe en els pobles menuts, és moltes vegades igual. Sí que vénen a fer molta pressió quan han d'haver-hi llistes... "Si tu la llista, tu la llista, tu la llista..." » (E8)

Del discurs general és desprèn la idea que la ruralitat té uns problemes i unes necessitats que són molt distintes de les urbanes i que només es solucionaran dotant al territori de poder de decisió sobre els seus propis assumptes i pensant de manera descentralitzada, entenent que les polítiques i propostes que funcionen a les grans àrees metropolitanes, no necessàriament han de servir en l'entorn rural.

Cal un pla per als territoris rurals, que s'ha de basar en la voluntat dels seus habitants i que no pot restringir-se a una dotació de recursos, sinó que calen reformes legals i administratives i, sobretot, més autonomia i drets de ciutadania equiparables als dels habitants de zones urbanes en tots els aspectes de la vida.

Ara bé, no tot són crítiques a l'Administració autonòmica, ja que esta juga un paper important en els casos on hi ha conflictivitat veïnal amb els ajuntaments i el que s'han de solucionar són demandes materials molt concretes, com ara equipaments o retirades de projectes viscuts com a lesius.

«la verdad que si, la verdad que se mostraron bastante entusiastas, yo creo que hay bastante sensibilidad desde conselleria con el tema de la escuela rural» (E3)

«la part bona, positiva, és que sempre puc comptar amb el suport de conselleria, que es fique, que no vaig a donar-los gràcies, perquè no

tinc perquè, perquè és la seua faena. Però han estat ahí per a lo que s'havie d'estar. Quan hem demanat reunions, ens hem demanat en qui ha fet falta, hem baixat a València i Castelló varies vegades i ens ho han explicat tot. Quan hem demanat informació, mos han donat tot el que podien i han estat ahí per a tot i hem comptat amb ells, perquè el problema que teníem ere el poble, no ere conselleria» (E8)

4.3. La identificació d'elements que entrebanquen i que esperonen la participació en la ruralitat

Al llarg del treball de camp s'han pogut identificar els elements que entrebanquen i que faciliten la participació en la ruralitat. En aquest apartat sintetitzen els principals elements identificats sobre els quals s'hauria de treballar en una futura guia sobre participació a la ruralitat.

4.3.1. Les dificultats de l'organització col·lectiva.

1. Població dispersa y que moltes vegades viu fora del territori, dificultat per reunir-se i coordinar-se. Pèrdua d'efectius per l'èxode rural:

«el tema de la participació és sempre complexe i en un mon rural despoblat i poc vertebrat com el que tenim, docs, és molt i molt difícil. Nosaltres ens continuem fent la pregunta de quina és la millor manera, perquè si tu tens molt poques persones, disperses entre pobles que visquen a 30, 40 minuts o una hora entre d'ells, com convoques una sessió no diguem ja setmanal sinó quinzenal, encara que fora mensual, en cadascun dels pobles? Vas fent-ho itinerant? Les persones se desplaçaran 30, 40 minuts, una hora per males carreteres per a anar a aquestes sessions? Si ho fas virtual, que sembla que la gran solució és fer-ho virtual, els processos no tenen la mateixa qualitat i estàs creant una bretxa respecte a determinades persones que, no ho oblidem, que no totes les persones controles aquestes mitjans, sobretot persones d'avançada edat»

Efectivament la baixa densitat afecta al manteniment de les iniciatives quan hi ha dispersió de població i quan s'ha de coordinar a població flotant amb població que hi viu al poble.

2. Idea del rural endarrerit i conservador

«realmente como que los cambios a nivel social o a nivel ideológico surgen más en las ciudades, yo creo que son como los centros un poco de acción a nivel social, entonces para que llegue al pueblo como que tiene que diluirse un poco, tiene que suavizarse, tiene que filtrarse y aquí llega lo que llega, entonces, como que plantear algo aquí es un poco más difícil y más cuando, digamos, puedes hacer tambalearse algunas ideas que se dan como por súper supuestas, sabes. Pero bueno, yo creo que al final, no sé, todo va calando y lo que al principio parece una bomba o parece algo súper estridente para las normas establecidas como que se va suavizando con el tiempo» (E3)

Els imaginaris hegemònics sobre una ruralitat conservadora i resistent al canvi travessen l'acció que es desenvolupa en la ruralitat i que fa que la gent hi vagi "amb peus de plom", amb voluntat de no escandalitzar ni dur a terme pràctiques disruptives que puguin enemistar, enfrontar o generar conflicte. Aquesta situació genera una autovigilància o automonitorització dels grups per poder "incidir sense molestar". Al mateix temps, d'arrere d'aquestes idees hi ha una concepció estigmatitzant de la ruralitat i una certa separació entre un nosaltres actiu, capdavanter i un ells paralitzant i arcaic.

3. Pessimisme/derrotisme

Els discursos analitzats provenen de persones que estan molt actives en el territori i que participen d'iniciatives, col·lectius i grups diversos. Tot i això, sobrevola un discurs pessimista o derrotista que, en molts casos, paralitza l'acció. Volem remarcar que hi ha una diferència importantíssima entre la identificació dels elements estructurals que dificulten l'acció i vulnerabilitzen —que és necessari per esperonar l'acció—, amb el sobredimensionament de l'estructura de manera que es nega la possibilitat de canvi social. És per això que en l'activació i desenvolupament de la participació a la ruralitat és de vital importància evitar el "no hi ha res a fer", més encara quan la incidència social, política i econòmica de qualsevol iniciativa genera uns impactes. Val a dir que el pessimisme/derrotisme no està en estat pur als discursos, sinó que s'entremescla amb altres emocions.

4. Falta de mitjans i recursos (debilitat institucional)

El cercle viciós declivi econòmic, despoblament i irrellevància política (Sampedro & Camarero, 2020:9) n'és evident a la ruralitat. Marcades per una mancança de recursos econòmics i humans, les institucions a la ruralitat són precàries en tota la cruesa del terme. És per això que el marc d'intervenció en allò públic des de les institucions és

estret, amb pressupostos irrisoris i, sobretot, manca de personal qualificat per canalitzar, ajudar i fer possibles moltes de les iniciatives.

Des de molts dels col·lectius analitzats, es posa en valor tota ajuda externa que doni suport als col·lectius i les iniciatives amb una clara consciència que falla la dimensió tècnica de l'administració. En la relació necessària i lògica, encara que siga a través del conflicte o la pressió, entre societat civil i administració pública, hi calen perfils tècnics que puguin dinamitzar però també acompanyar. No és estrany, però, que a algunes iniciatives s'haja estat reclamant la figura d'agents de desenvolupament local, o altres figures tècniques que puguin donar suport en temes administratius, burocràtics, de subvencions, etc. La feblesa administrativa suposa el desaprofitament de potencials recursos i, sobretot d'imaginació a l'hora de canalitzar les iniciatives.

5. Caciquisme

A la irrellevància política de moltes institucions, però, se li suma pràctiques caciquils i de control en les que hi ha una resistència a qualsevol canvi que s'executa a través de pràctiques corruptes i de manipulació, que la població identifica amb pràctiques caciquils.

Als discursos socials n'hem trobat que la denuncia d'aquestes pràctiques és sovint l'inici de col·lectius i iniciatives. Aquestes, si més no, estan travessades i constituïdes a través del conflicte i suposen un cost altíssim per al benestar de les poblacions.

«tota aquesta organització caciquista i caciquil de què no saps mai per on t'ixen. Perquè ho controlen un poc tot. És com un cap, un polp amb molts tentacles, i els tentacles van tocant-ho tot. Vull dir, va arribar un moment que se'ns filtrava les actes de les reunions. Nos vam trobar un moment determinat a l'ajuntament, en una reunió, nos van cridar per una reunió i van dir que "sabem..." l'acta l'havia escrit jo, i diu "es que sabem que en la reunió s'ha dit tal, i tal i tal", i tu això no saps que s'ha dit a la reunió, tu estàs llegint el que posa a l'acta que la vaig escriure jo» (E8).

6. Dificultat per trobar temes que aglutinen a la població.

«Però al final hem anat a per una escola perquè és el tema que és més fàcil que reagrupe gent. Perquè hi ha que triar molt bé les batalles, jo crec. Si vols acabar moguent a gent, has de triar les batalles que puguin realment aglutinar, perquè si no això és un desert»

Com hem vist, hi ha objectius que són més transversals i que, per tant, generen menys conflicte i logren aglutinar a més persones. La construcció dels objectius és un element clau en l'èxit de la participació. Els objectius han de ser rellevants, possibles i que suposen una millora per al conjunt de la població.

7. Es defuig el conflicte i prendre per la falta d'anonimat.

En relació amb l'anterior, tot el que sone sectorial, significat ideològicament s'intenta no mobilitzar per no generar reticències. Hi ha, en els discursos analitzats, una por generalitzada a ser identificats i identificades amb posicions concretes. Hi ha por a l'assenyalament i la l'estigma.

8. Dificultat per encabir la diversitat en els processos de participació.

Com hem vist, les iniciatives són fonamentalment homogènies. N'és difícil integrar la diversitat en organitzacions i col·lectius que acaben tenint uns models d'organitzar-se orgànics on les barreres entre associació i comunitat es desdibuixen. La gent que hi participa als col·lectius són també família, amics o persones molt properes fet que, si més no, tenen unes característiques sociodemogràfiques semblants. Al llarg del treball de camp s'ha posat de manifest la dificultat per acollir a les persones migrades, sobretot a les que provenen del Sud Global. Mentre a les iniciatives és fàcil trobar a gent del Nord d'Europa que, a més a més, no sols hi participa sinó que hi capitalitza iniciatives, no és tan habitual que les persones que provenen de Marroc, Romania i països llatinoamericans —orígens més habituals de la població migrada als pobles de l'interior— troben l'acolliment necessari per a la participació social, política i cultural.

9. Escassa capacitat de pressió política pel poc pes demogràfic:

«Bueno, és que som pocs, entones, no saps. També som pocs vots i això es nota. Perquè podem fer poca pressió.»

Les iniciatives poden ser fàcilment menystingudes per les administracions ates que no representen un desafiament en el manteniment del poder. La capacitat de fer pressió i d'incidir, per tant, n'és ambivalent. En la seua part negativa hi està aquesta manca de capacitat d'exercir pressió quan les iniciatives no aconsegueixen aglutinar base social i transversalitzar-se.

4.3.2. Les potencialitats de la participació a la ruralitat

Moltes de les dificultats, com veurem tot seguit, tenen la seua contrapartida en forma de potencialitats.

1. Sentit de comunitat, xarxes socials i coneixement mutu.

Efectivament el fet que la dimensió comunitària estiga prèviament facilita enormement el sorgiment d'iniciatives, sobretot d'aquelles que tenen com a objectiu la millora d'una situació concreta o la paralització d'un projecte que sembla lesiu per a la comunitat.

Les comunitats coneixen i en saben de les seues problemàtiques i també saben quin espai volen construir sota aquesta idea de projecte de poble. Darrere de cada iniciativa hi ha un projecte de poble sobre el que se treballa i se creen les estratègies per aconseguir-ho. El fet que les persones es coneguen prèviament, i que saben dels recursos educatius i les habilitats de cadascun, facilita la incorporació de membres amb saber-fer concrets i pensats per a les iniciatives.

2. Necessitat de servir a tothom, de ser inclusius i integrar la comunitat

La comunitat és la base de l'acció i, en el cas de la ruralitat, la delimitació de la comunitat està clara. Hi ha unes fronteres naturals que delimiten la comunitat i, per tant, darrere dels processos pot haver-hi una voluntat inclusiva en què tot allò que es fa reverteix en la mateixa comunitat.

Donada la baixa densitat, les accions que s'hi desenvolupen, els objectius que es persegueixen i les iniciatives que s'encapçalen tenen una voluntat integradora. No és possible, a la ruralitat, organitzar un esdeveniment esperant que només acudisca un sector restringit perquè seria insostenible. Per tant, les iniciatives solen tenir una abast intergeneracional i divers.

3. Diversitat del ventall d'accions

Las gramàtiques de l'acció de les iniciatives rurals són diverses. A les iniciatives explorades es combinen tant accions clàssiques que busquen la incidència política directa com ara recollida de signatures, protestes, cartells.... com altres que recorren tant en àmbits molt més quotidians (Pirni & Raffini, 2016) i que incideixen especialment en les dimensions de dinamització cultural i sociabilitat. En aquest sentit, el ventall d'accions és amplíssim i adaptat a les necessitats de dinamisme del rural: activitats per socialitzar, divertir-se i trobar-se.

4. Capacitat d'incidència social, política, cultural i ambiental directa

Amb la idea de "tot està per fer", a través de la participació a la ruralitat la consecució d'objectius està més a l'abast de les iniciatives. La proximitat amb els centres de poder i decisió fa que siga accessible parlar directament amb un alcalde o alcaldessa per fer una proposta, per plantejar una queixa o per incidir en un canvi concret.

Les iniciatives tenen un impacte directe, bé siga per la consecució d'un nou recurs per al poble, per aturar un projecte identificat com a lesiu o quan es tracta de la dinamització

d'activitats i esdeveniments on les persones del municipi poden formar part, formar-se o discutir sobre temes que travessen les comunitats i que tenen a veure amb la dotació de capacitats i recursos.

Així, la formació, les activitats de sensibilització i la difusió, quan es realitzen, aglutinen a percentatges molt alts de la població i, per tant, tenen una alta incidència pública.

D'altra banda, la capacitat d'influir és altíssima. A molts municipis s'han mobilitzat en els darrers anys contra la permanència d'elements sexistes a les festes municipals amb un èxit rotund. Justament per la manca d'estructura, la possibilitat de canvi és més alta.

5. Més participació que en entorns urbans (més cultura participativa).

Als pobles menuts hi ha una cultura del fer-ho un mateix. No hi ha grans indústries que servisquen oferta a consumir, així que hi ha un aprenentatge acumulat de participar i fer sobre la idea del DIY. La participació a les bandes de música, en l'organització de festes populars i en la gestió quotidiana del devenir del municipi és molt més alta que a les zones concentrades.

Hi ha, doncs, una cultura del fer, de participar en els esdeveniments del poble, estar presents a les dates importants, formar part de les associacions i estar present als esdeveniments que s'hi facen. Això, no obstant, no significa que hi haja una cultura participativa en el sentit de presa de decisions i incidència política de major abast. Si bé podem afirmar que el primer és la base necessària per al segon, no és suficient.

6. Facilitat per tenir local propi

Colles, centres municipals, polifuncionals, etc. Sobre la cultura participativa hi ha disponibilitat de locals i elements d'infraestructura que faciliten el funcionament quotidià de les iniciatives sense haver-hi de fer inversions.

7. Accés a les institucions, als recursos, als equipaments.

En la mateixa línia, l'ús dels equipaments municipals està obert a les iniciatives. Així com facilitats de subvencions o accés a recursos per desenvolupar les accions. Les iniciatives comunitàries i populars amb voluntat de dinamitzar els municipis des del punt de vista cultural i social, poques voltes troben impediments per a usar els espais, els equipaments i altres recursos públics. Si més no, la sensació és que sense una base comunitària que realitzi activitats, moltes institucions municipals no tenen la possibilitat de fer-ho. Les iniciatives, sovint, ocupen un espai buit al que les administracions no poden aplegar.

Ara bé, quan ens trobem davant conflictes oberts, políticament significats i amb lògiques cacuiquils, en lloc d'accés a les institucions ens podem trobar davant el boicot, la persecució i la negació d'interlocució.

Tant pel que fa a les dificultats i les facilitats, trobem que tots els criteris deriven de la qüestió demogràfica: baixa densitat i desequilibris demogràfics que perfilen els contorns de la població i els principals reptes de la participació a la ruralitat.

5. Conclusions

La participació a la ruralitat té un component de necessitat: les persones que viuen a zones amb una baixa densitat demogràfica tenen la necessitat de dur a terme iniciatives o de participar-hi en processos que tenen com a principal objectiu millorar les condicions de vida de la població. Més enllà de recuperar serveis o dur a terme iniciatives concretes, la dimensió de la sociabilitat està present a les pràctiques així com la voluntat d'aprofundir en una cultura democràtica que siga més inclusiva i transformadora.

La identitat de poble i el projecte de poble s'assenten com a elements clau que esperonen la participació a la ruralitat, amb una clara consideració que cal posar en pràctica la dimensió agent. Participar és una manera d'estar en el territori, si més no l'única manera, donat que sense aquesta dimensió del fer col·lectiu, la vida a la ruralitat s'enfronta a dinàmiques expulsives. Es participa per tenir oferta cultural, per fer front a processos de degradació ambiental i paisatgística, per transformar les realitats i incorporar nous serveis. La participació és necessària per omplir un buit institucional i a la ruralitat apareix la participació de manera arrelada als discursos i les pràctiques: estar en la ruralitat és participar en el dinamisme de la ruralitat.

La participació genera dinàmiques, altera realitats i defineix els camins d'acció. Sens dubte, als discursos analitzats de les persones que participen activament a iniciatives, col·lectius, associacions i moviments a la ruralitat, hi trobem la consciència de la seua capacitat col·lectiva d'incidència política per a la transformació del seu entorn al temps que es doten de recursos —saber-fer— i enforteix la xarxa i els nodes d'acció. La participació suposa un procés d'aprenentatge col·lectiu, un procés d'empoderament col·lectiu no exempt de reptes.

Un dels principals reptes és trobar l'equilibri entre la inclusivitat i el conflicte. Hi ha iniciatives i processos que parteixen del conflicte i l'enfrontament i la identificació d'un altre —una empresa, una institució, un procés— i que tenen un alt cost personal i comunitari en la seua expressió i desenvolupament, tot i que sovint amb un 'espai per guanyar' molt alt. A l'altre extrem hi ha processos més homogenis i institucionalitzats, que tenen menys conflicte, tot i que potser els guanys són més intangibles i simbòlics.

El major repte és trobar objectius que siguen inclusives i de consens, que aconseguisquen aglutinar a la major part de la població i que partisquen d'una necessitat compartida. Les iniciatives que tenen aquest perfil aconseguixen una alta legitimitat

amb rapidesa, quan es veu que la seua activitat i funcionament té un impacte directe, objectiu i clar.

Una conclusió preocupant de l'estudi és la desafecció institucional a diversos nivells. D'una banda, hi preval la sensació d'irrellevància política de les administracions municipals i la manca d'elements de coordinació supramunicipal que se puguin utilitzar. Amb vehemència es critica la manca d'una proposta territorial pensada per a la ruralitat centrada en el territori i es desconfia de les propostes que els hi arriben per la manca d'una mirada integral. La dinamització territorial no es pot fer des de fora, i no es pot fer sense perfils tècnics que puguin aprofitar els recursos que s'hi ofereixen.

Les institucions autonòmiques queden, als discursos activistes i compromesos amb el territori, molt lluny, malgrat tindre experiències en que s'han dut a terme converses i negociacions amb les institucions autonòmiques amb més o menys èxit.

De les iniciatives i itineraris estudiats, només algunes poques tenen com a principal objectiu la lluita contra el despoblament. Ara bé, la totalitat d'elles s'insereixen, en la pràctica, en una sort d'activismes rurals heterogenis que tenen com a objectiu la millora d'alguna dimensió de la vida en la ruralitat. Totes les iniciatives que hem estudiat poden emmarcar-se dins d'un activisme rural creixent al nostre territori.

6. Referències

- Alonso, Luis Enrique (1998) La mirada cualitativa en sociología. Madrid: Fundamentos.
- Alonso, Luis Enrique (2013) La sociohermenéutica como programa de investigación en sociología. Arbor, 189 (761): a035. DOI: <http://dx.doi.org/10.3989/arbor.2013.761n3003>
- Ballesté Isern, E. y Sánchez García, J. (2020). Generación, capital militante y activismo juvenil: los movimientos sociales desde dentro. Revista Española de Sociología, 29 (3, supl. 2), 113-130. <https://doi.org/10.22325/fes/res.2020.77>
- Camarero, L. i Oliva, J. (2016) Understanding rural change: mobilities, diversities, and hybridizations. Sociální studia/Social Studies, 13 (2), 93-112
- Camarero, L. i del Pino, J. A. (2014) Cambios en las estructuras de los hogares Rurales. Formas de adaptación y resiliencia. Revista Internacional de Sociología, 72(2), 377-401. <https://doi.org/10.3989/ris.2012.12.27>
- Corbett, M. (2007) Learning to Leave: The Irony of Schooling in a Coastal Community. Halifax: Fernwood Publishing.
- Ginés, X.; Querol A., Vicente i Aparici, A. (2019) Construcción social de lo rural y Nueva Ruralidad. Una aproximación al marco de interpretación de lo rural de agentes políticos y sociales. Economía Agraria y Recursos Naturales, 19 (1), pp. 37-57.
- Lakoff, G. (2007). No pienses en un elefante. Lenguaje y debate político. Madrid: Editorial Complutense.
- Oliva, J. i Rivera, M.J. (2020) New Rural Residents, Territories for Vital Projects and the Context of the Crisis in Spain. In Crisis and Post-Crisis in Rural Territories, Springer International Publishing, Cham, pp. 51-71.
- Palumbo, M. M. (2018) Saber hablar: construcción del capital militante en movimientos populares en Argentina. Íconos. Revista de Ciencias Sociales, 61, 179-202. DOI: <http://dx.doi.org/10.17141/iconos.61.2018.2778>

- Peters, D.J. (2020) Community Susceptibility and Resiliency to COVID-19 Across the Rural-Urban Continuum in the United States. *The Journal of Rural Health*, 36(3):446-456. doi: 10.1111/jrh.12477.
- Phillipson, J. et al. (2020) The COVID-19 Pandemic and Its Implications for Rural Economies. *Sustainability*, 12, 3973; doi:10.3390/su12103973
- Pirni, A. i Raffini, L. (2016) The Re-Elaboration of The Collective Sphere New Paths of Sociality and Groupsformation Among the New Generations. *Partecipazione e Conflitto. The Open Journal of Sociopolitical Studies*, 3 (9): 799-823.
- Querol Vicente, V. A.; Ginés Sánchez, X.; Aparici Castillo, A. (2020) Nueva ruralidad y generación de discursos sociales desde el ámbito productivo: pastoreando significados (Castellón, España). *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 28, 161-183
- Querol Vicente, V.A.; Gómez Nicolau, E.; Ginés Sánchez, X. (2020) *Nous ponts, noves ruralitats*. València: Impactant.
- Rodríguez-Chaves Mimbrero, Blanca (2020) Periodo 2021-2027 post Covid (nuevo pacto verde, "next generation EU" y la nueva PAC)¿hacia una "nueva ruralidad" en Europa y en España? *Revista de Derecho Urbanístico y Medio Ambiente*, 54(341), 135-192.
- Sanpedro, Rosario i Camarero, Luis (2020) Foreign Immigration to Rural Spain: An Exploration of the Precarious Rural Cosmopolitanism in the Post-Crisis Scenario. En *In Crisis and Post-Crisis in Rural Territories*, Springer International Publishing, Cham, pp. 9-29.
- Scharff, Christina (2021) "From Unspeakability to Inequality Talk: Why Conversations about Inequalities May Not Lead to Change", *Open Library of Humanities* 7(2). doi: <https://doi.org/10.16995/olh.4674>
- Trivell, Carolina i Morel, Jorge (2019) Rural youth inclusion, empowerment and participation. *Papers of the 2019 Rural Development Report*. IFAD.
- Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge.
- Woods, Michael (2016). *Confronting Globalisation? Rural Protest, Resistance and Social Movements*. In Mark Shucksmith , David L. Brown , Neil Argent , Bettina B. Bock , Lynda Cheshire , David Freshwater , Geoffrey Lawrence , Katrina Rønningen , Kai A. Schafft , Sally Shortall (eds.) *Routledge International Handbook of Rural Studies* (pp. 626-637). Routledge.

Annex. Guió de les entrevistes

1. Context de la persona en el territori

- Característiques del poble/espai
- Trajectòria vital (estudis, treball...)
- Tornada al poble*
- Trajectòria de participació
- Participació política, social i cultura en el territori

2. Dinàmiques de la participació

2.1. Descripció del col·lectiu/iniciativa

- Objectius del col·lectiu/iniciativa en la què es participa
- Funcionament
- Activitats i accions que desenvolupen
- Dimensió social del col·lectiu/iniciativa

2.2. Motivacions individuals

- El grup (característiques sociodemogràfiques)
- Vincles afectiu
- Identitat activista

2.3. El col·lectiu/iniciativa en el context

- Relacions amb l'administració (les administracions)
- Relacions amb la població general (com és la gent del poble)

3. Percepció de la participació

- Referències de participació ciutadana
- Idees sobre la relació entre institucions-societat civil
- Idea de ciutadania
- Caracterització de la participació rural

4. Límits i possibilitats de la participació a la ruralitat

- Oportunitats de participació en el rural
- Problemàtiques de la participació en el rural